CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE NOORD-BRABANT

M.I.P.

Gemeente Wanroij

Provincie
Noord-Brabant

maart 1992

Colofon

De Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/ Monumenten Inventarisatie Project wordt verricht door mevr. drs. M. Daru-Schoemann, dhr. drs. M. Koenders, dhr. drs. A. van Leeuwen (coördinatie), dhr. drs. N. Maes, dhr. drs. J. Michels, dhr. H. Ruiter arch. h.b.o., mevr. drs. M. Vaessen, mevr. drs. W. Wessel.
Secretariaat: mevr. H.van Wanrooij-de Cort,
Hildebrandstraat 24, 5216 VR 's-Hertogenbosch. Tel. 073-147471.

De rapporten zijn te bestellen bij de afdeling Voorlichting van de Provincie Noord-Brabant, Brabantlaan 1, 5216 VR 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-812511.

INHOUD

Woord vooraf		4
Werkwijze en criteria		5
1.	Situering der gemeente	9
2.	Bodemgesteldheid	10
3.	Grondgebruik	11
4.	Infrastructuu	12
5.	Ontwikkeling van de nederzettingen	14
6.	Stedebouwkundige typologie	16
7.	Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen	18
8.	Objectgegevens	22
9.	Literatuur	35
Kaart (bijlage)		

WOORD VOORAF

Dit rapport over Wanroij maakt deel uit van de serie Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Inventarisatie Project. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen tot ca. 1940 in de steden en dorpen van de provincie.
De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de stedebouwkundige structuur, de bebouwing van kern en buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorische waardevolle bebouwing van de provincie vast te laten leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten.
Dit model is tot eind 1988 gehanteerd in 69 gemeenten. Najaar 1988 is ook in Noord-Brabant het door de minister van WVC geëntameerde Monumenten Inventarisatie Project van start gegaan. Binnen dit project wordt vastgelegd hetgeen in Nederland tussen ca. 1850 en 1940 aan bouwkunst en stedebouw is gerealiseerd.

Het MIP beoogt:
- het verkrijgen van een eerste landelijk overzicht van de zgn. "jongere bouwkunst en stedebouw' (ca. 1850 - 1940)
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en voor monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode 1850 - 1940
- het formuleren van uitgangspunten ten behoeve van publikaties en wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch of industrieel-archeologisch gebied
- het verkrijgen van bouwstenen als een eerste aanzet tot nieuw te ontwikkelen beleid van Rijk, provincies en gemeenten ten aanzien van de ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg, alsmede van een basis voor planologisch-stedebouwkundige afwegingen
- het verzamelen van informatie die voor Rijk, provincies en gemeenten als basis kan dienen bij het selecteren en registrere van objecten, ensembles, structuren en dorps- en stadsgezichten.

In Brabant zullen daarnaast ook nog objecten en structuren van vóór 1850 vastgelegd worden als uitvloeisel van de in 1979 begonnen Cultuurhistorische Inventarisatie.
Onderzoek en veldwerk voor dit rapport vonden plaats in 1990/1991 door
de heer drs. J.C.M. Michels.

's-Hertogenbosch, september 1991.

WERKWIJZE EN CRITERIA

In Brabant is het MIP officieel van start gegaan op 1 oktober 1988. De inventarisatie wordt hierbij gebiedsgewijs aangepakt. Daartoe is de provincie in acht werkgebieden verdeeld, op basis van de historische en bestuurlijke ontwikkelingen in de periode 1850 - 1940.
Deze gebieden zijn:
1. Brabants Kleigebied
2. Zuidwest Brabant
3. Regio Tilburg
4. Regio 's-Hertogenbosch
5. Kempen
6. Regio Eindhoven
7. Maaskant
8. Brabantse Peel

Bij de inventarisatie wordt - binnen een zo breed mogelijke context - gewerkt van groot naar klein.
Eerst wordt van elk gebied een schets gegeven van de algemene karakteristieken. Op basis hiervan wordt voorts - gemeentegewijs - ingegaan op de stedebouwkundige aspecten van een stad of dorp. Tegen deze achtergrond worden ten slotte de objecten in de verschillende gemeenten beschreven.
De door het rijk voorgestelde werkwijze sluit goed aan bij onze sinds 1979 gevolgde werkwijze. Onbewust vooruitlopend op het MIP heeft de provincie vanaf het begin naast de oudere bouwkunst (ca. 10% van de monumenten in Brabant) ook steeds de jongere bouwkunst (ca. 90% van de monumenten) in haar werkwijze betrokken. Dit uitgangspunt zal binnen het MIP gehandhaafd blijven, met dien verstande dat de gegevens van de oudere bouwkunst buiten het MIP-kader vallen en dus niet aan het rijk geleverd zullen worden. Zij zullen wel voorkomen in de rapporten van de gemeenten die gewoon zullen blijven verschijnen. Tevens zullen nu ook de grote gemeenten (Tilburg, Breda, Bergen op Zoom, Eindhoven, Roosendaal, Helmond en 's-Hertogenbosch) beschreven worden.
In de geautomatiseerde MIP-bestanden welke uiteindelijk aan het Rijk geleverd gaan worden, zal ook het bestaande materiaal van jongere bouwkunst van de 69 reeds geïnventariseerde gemeenten worden opgenomen.
Deelname aan het MIP verleent de provinciale inventarisatie een belangrijke toegevoegde waarde. Zonder extra provinciale investering wordt het inventarisatiebestand geautomatiseerd en in overeenstemming gebracht met een landelijke opzet.
Voor verdere details verwijzen wij naar de Handleiding Inventarisatie jongere bouwkunst en stedebouw (1850-1940), Zeist- 's-Gravenhage 1987.

Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking komen moet uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurt aan de hand van een aantal criteria, die groepsgewijs worden omschreven.
Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk. Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurverstorende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakte-

ristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 zijn uiteindelijke vorm kreeg. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.
Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek worden alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

* Architectonische en kunsthistorische criteria
  - het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedebouwkundige of kunstenaar
  - het object is gaaf qua stijl en detaillering
  - het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
  - het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

* Planologische, landschappelijke en stedebouwkundige criteria
  - het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten, erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
  - het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
  - het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
  - het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
  - het object vormt een onderdeel van een historische stedebouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
  - het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

* Sociaal- en cultuurhistorische criteria
  - aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
  - het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
  - het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, is het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere. Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontlenen vooral daaraan hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.
Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Samenstelling rapport

In dit rapport wordt een beeld gegeven van de cultuurhistorisch waardevolle structuren en objecten van oudere en jongere bouwkunst binnen de gemeente. Hierbij is de samenhang tussen de objecten en het landschap of de nederzetting van groot belang.

Door het raadplegen van de historisch-geografische beschrijving van het inventarisatiegebied (afzonderlijk verkrijgbaar) en het naslaan van specifieke plaatsgebonden literatuur ontstaat een beeld van de ontwikkelingen tot ca. 1950. De topografische kaarten van ca. 1850, 1900 en heden op de schalen 1 : 50.000 en 1 : 25.000 zijn eveneens van belang, omdat door vergelijking een indruk ontstaat van occupatiepatronen en ontwikkelingen tot op heden. In het veld wordt dit beeld aangevuld met eigen waarneming.
Vervolgens worden per kern en in het buitengebied de objecten die aan de eerder genoemde criteria voldoen geregistreerd.

Elk rapport omvat de volgende onderdelen. Na Woord Vooraf en Werkwijze en Criteria worden de ligging van de gemeente (hoofdstuk 1), de bodemgesteldheid (2) en het grondgebruik (3) behandeld. Dan volgt een overzicht van de veranderingen in infrastructuur, wegen, waterlopen etc. (4). Vervolgens worden de nederzettingen behandeld (5). In de hoofdstukken 6 - 8 worden de onderzoeksresultaten beschreven. Voor de grotere gemeenten met planmatige ontwikkelingen tussen 1850-1940 wordt een stedebouwkundige typologie gegeven met een kaart van gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde. Bij de meeste kleinere gemeenten blijft dit onderdeel achterwege. Hier hebben in het algemeen immers in de periode 1850-1940 geen samenhangende stedebouwkundige ontwikkelingen plaatsgehad. Wel worden in sommige gemeenten waardevolle bebouwingsgroepen van vòòr de periode 1850-1940 apart aangegeven.
Dan volgt een karakterisering der objecten, bouwvormen en typen (boerderijen, woonhuizen, openbare gebouwen etc.). Dit alles wordt afgesloten met de objectgegevens, geordend naar adres en huisnummer (even, oneven). Per object worden de oorspronkelijke en huidige functie, architect, bouwdata, bouwstijl en een beschrijving der gevels, ramen, deuren, daken, bijzondere constructies en in een enkel geval interieurgegevens (meestal wordt alleen het exterieur geregistreerd) weergegeven. Dan volgen bijgebouwen, artefacten (stoepen, stootstenen, hekken etc.) en groenelementen. Ook wordt aangegeven een motivering voor opname en of het object beschermd is.
Tenslotte volgt de literatuur.
Bijgevoegd worden kaarten 1 : 10.000 en indien nodig deelkaarten van de stedebouwkundige typologie en de dichtbebouwde kernen. Op de kaart 1 : 10.000 worden aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip) - beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnaam en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm. (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen worden eveneens aangegeven.

1. Situering der gemeente

1.1 Ligging

De gemeente Wanroij is gesitueerd in oostelijk Noord-Brabant en maakt deel uit van de M.I.P. regio 'Brabantse Peel'. Zij omvat het kerkdorp Wanroij met de buurtschappen Peelstraat, Lamperen, Ham, Hulsbeek, Walsert, Papenvoort, Broekkant, Verlorenhoek en Hank, het kerkdorp Rijkevoort met de buurtschappen Hoogeind en Laageind, en het geïsoleerd in het westen van de gemeente gelegen kerkdorp Landhorst.
De gemeentegrens volgt een deels kunstmatig, deels natuurlijk bepaald tracé. Het grondgebied van de gemeente omvat de grenzen van de midden 19e-eeuwse gemeente en is in het oosten en zuiden uitgebreid met een gedeelte van de in 1942 opgeheven gemeente Beugen en Rijkevoort. De huidige oostelijke grens met de gemeenten Haps en Boxmeer loopt parallel aan de westelijke oeverwal van de Maas. De zuidelijke grens met de gemeente Oploo en Gemert is recht getrokken door het ten westen van de oeverwal gelegen broekgebied, verloopt schoksgewijs, deels het tracé van de Tovensche Beek volgend, van oost naar west over de zandrug bij Ledeacker, en is ten slotte kaarsrecht getrokken door de naaldbossen van de Boswachterij Sint Anthonis. Na de Peel-Raamstelling in het westen van de gemeente doorsneden te hebben loopt de grens in noordelijke richting langs de Grote Baan, onderdeel van de Middenpeelweg, en scheidt Wanroij van de gemeenten Boekel en Uden. De noordelijke grens met de gemeente Mill volgt over lange afstand het zeer rechtlijnige tracé van de Noordstraat, waarna de zandrug (waarop Wanroij gelegen is) grilliger doorsneden wordt.
Per 1-1-1989 omvatten de grenzen een oppervlakte van 5140 ha, waarop 5008 inwoners gevestigd waren.

1.2 Ontwikkeling

'Waanrode' wordt in 1317 voor het eerst in een akte vermeld. In de Middeleeuwen ressorterend onder de Baronie van Grave en het Land van Cuyk, vormde Wanroij met de dorpen Mill en St. Hubert een schepenbank met middelbare en lage rechtsmacht. Rijkevoort viel onder de schepenbank van Beugen. De middeleeuwse kapel -oorspronkelijk een dochter van de kerk te Mill- in de kom van Wanroij werd in 1551 tot parochiekerk verheven. De territoriale verbondenheid met Mill is pas in 1810, bij de oprichting van de gemeente Wanroij verbroken.
Bij de opheffing van de gemeente Beugen in 1942 werd bij de herindeling ook de plaats Rijkevoort bij de gemeente Wanroij gevoegd. Mede door de geïsoleerde ligging was de ontwikkeling van de plaats tot ca. 1925 zeer bescheiden. Pas toen grote delen van de woeste Peelgronden in de gemeente tot landbouwgrond en productiebos ontgonnen werden, en de geïsoleerde ligging van de plaats door de aanleg van nieuwe wegen verbeterd werd, ging het Wanroij meer voor de wind. Door de ontginningsprojecten ontstond de nederzetting Landhorst.Tot ver na de Tweede Wereldoorlog is er slechts incidenteel sprake van een industriële vestiging in de gemeente. De plaatsen Wanroij en Rijkevoort hebben na 1950 een bescheiden groei doorgemaakt, die zich geuit heeft in de bouw van een aantal kleinere woonwijken op de aan de dorpskommen grenzende oude akkerbodems.

2. Bodemgesteldheid

2.1 Grondsoorten

Nagenoeg het gehele grondoppervlak van de gemeente is gesitueerd in de voormalige natte Peel. Wanroij en de omliggende gehuchten zijn gelegen op een noord-zuid gerichte, in oorsprong Pleistocene zandrug die deels fluvio-glaciaal, deels eolisch gevormd is. Deze in het oosten van de gemeente gelegen hoogte maakt onderdeel uit van de zandrug tussen Mill en Oploo. Rijkevoort en de buurtschap Hoogeind zijn gelegen op een kleinere, langgerekte zandrug tussen Rijkevoort en de oostelijk gelegen oeverwal van de Maas. Tussen de beide ruggen ligt een laaggelegen broekgebied, met plaatselijk ijzerhoudende oerlagen. Daar waar de Wanroijse rug van west naar oost doorsneden wordt door enkele kleine beken hebben zich beekdalgronden gevormd met fijn lemig zand. Ten westen van de ruggen liggen de uitgestrekte samengestelde zand- en veengronden, onderdeel uitmakend van de inmiddels ontgonnen Peel. Aan de oostzijde van deze gronden ligt een stuifzandgordel. Samenvattend kan men stellen dat er in de gemeente Wanroij een drietal landschapseenheden te onderscheiden zijn;
1. De zandruggen van Wanroij en Ledeacker met de daarop gelegen nederzettingen en de bijbehorende akkercomplexen,
2. De laaggelegen gronden tussen en ten noorden van deze ruggen, de Wanroijsche, Walsertsche, Papenvoortsche en Hoogeindsche Broek, en de Laageindsche en Rijkevoortsche Broek.
3. De ten westen van de zandruggen gelegen voormalige heidegronden, na de vroeg 20e- eeuwse ontginning een uitgestrekt complex van bos-, stuifzand- en landbouwgronden vormend.

2.2 Hoogte

De hoogste gronden binnen de gemeente liggen in het westen; in De Stichting liggen gronden op 25 meter boven N.A.P. Naar het noorden en het oosten neemt de hoogte af tot 16 meter bij Kuilen en, meer zuid-oostelijk, tot 20,8 meter bij de -deels op het grondgebied van Wanroij gelegen- Boswachterij van St. Anthonis. Wanroij ligt op ca. 14,2 meter, Rijkevoort op ca. 13,5 meter, terwijl de broekgebieden gelegen zijn op ca. 10,8 meter in het noorden, en 12,9 meter boven N.A.P. in het zuiden.

2.3 Afwatering

De gemeente valt onder het waterschap van de Maaskant, opgericht in 1921. Via een stelsel van beken worden de voormalige woeste Peelgronden in het westen van Wanroij ontwaterd. Van west naar oost worden de zandruggen en de aangrenzende gronden doorsneden door een aantal kleine beken, waarvan de meest zuidelijke, de Tovensche Beek, de voornaamste is. Noordelijk van de Tovensche Beek ligt een naamloze stroom tussen Lamperen en Peelstraat. Direct ten noorden van het buurtschap Peelstraat ligt de Breede Beek, die gevoed werd door het voormalige Peelven De Grote Del, en tegenwoordig door de nabij de oorspronkelijke locatie van dit Peelven gelegen natuurbad De Bergen. De Breede Beek stroomt vervolgens ten oosten van Wanroij. Alle vermelde beken worden opgenomen in de bovenloop van de Lage Raam, die de lagere broekgebieden ten oosten van de zandrug ontwaterd. Deze van zuid-oostelijk in noord-westelijke richting stromende beek werd vanaf St. Hubert na 1930 in zuidelijke richting doorgetrokken tot Rijkevoort, om zodoende de in de broek gelegen gronden beter te ontwateren. Te Rijkevoort stroomt de St. Anthonisloop in noord-westelijke richting, parallel aan de Lage Raam. Te Mill mondt de beek in de Lage Raam uit. De meest westelijke Peelgronden werden pas na 1930 ontgonnen. De ontwatering werd geregeld door de aanleg van het Defensie- of Peelkanaal, dat van zuid-oostelijke in noord-westelijke richting stroomt. Vanwege de te overbruggen hoogteverschillen is het militaire kanaal in panden verdeeld.

3. Grondgebruik

De fysische structuur van de gemeente, met de door beken doorsneden hogere zandgronden en aangrenzende oppervlakten vochtige gronden, heeft een ontwikkeling van het gemengde bedrijf tot gevolg gehad. De middeleeuwse akkerbodems treft men aan op de hogere ruggen, enerzijds rond Wanroij, anderzijds bij Rijkevoort. Aan de randen van deze oude akkers zijn aan het einde van de Middeleeuwen op kleine schaal gronden ontgonnen. Met name bij Peelstraat en Lamperen werden bij de beken beemdgronden in onregelmatige rechthoekige kavels ontgonnen. De hoger gelegen delen van de zandrug, het z.g. Straatsche en Lamperse Veld, nam men eveneens reeds in de Middeleeuwen in gebruik als akkergrond. Aansluitend lagen tot de 19e eeuw -op sommige plaatsen zelfs tot de 20e eeuw- uitgestrekte heide en broekgronden. Ten oosten van Wanroij ligt de Broekkant, alwaar in de 18e en de eerste helft van de 19e eeuw op kleine schaal broekgronden ontgonnen werden. Na 1875 namen de veelal door kleine particulieren opgezette ontginnings-activiteiten direct ten oosten van de zandrug sterk toe. Een deel van de Wanroijsche Broek tussen Hulsbeek en de Hapse grens werd ontgonnen, waarbij de rechthoekige percelen, gelegen aan kaarsrechte ontsluitingswegen, zeer regelmatig verkaveld werden. Rond 1910 werden een groot aantal percelen door de gemeente verpacht. Hier werd in de 19e eeuw in de nabijheid van Rijkevoort ook naar broek- of oersteen gegraven voor de hoogoven in Ulft aan de Ijssel. Ook bij Walschot en Rijkevoort en Laageind werden grote delen van de broek na 1875 ontgonnen. De centrale delen van het broekgebied ontgon men tussen 1900 en 1920. De blokvormige percelering is daar onregelmatiger.
De Peelgronden ten westen van de zandrug zijn tot ca. 1890 nagenoeg geheel woest gebleven. Tussen 1850 en 1890 is alleen het Klein Broek ontgonnen. Deze direct ten westen van Wanroij en Hoeven gelegen gronden werden onregelmatig rechthoekig verkaveld. De heidegronden ten oosten van dit gebied werden rond 1890 door de aanleg van een stelsel van sloten en greppels voor een deel beter ontwaterd. Ten gevolge van deze ingreep is rond 1915 het zuidelijke deel van de Wanroijse heide in cultuur gebracht. De in 1913 gestichte ontginningsboerderij 'Fortuna', gelegen aan de huidige Fortunastraat gaf de eerste aanzet tot de ontginningen alhier, die echter gedurende de Eerste Wereldoorlog op een laag pitje stonden. Het betrokken gebied heeft een regelmatige blok- en strookvormige percelering, die deels tot stand is gekomen direct na de Ruilverkavelingswet van 1925. Omstreeks dezelfde tijd zijn aansluitend aan het Klein Broek bij Zoetendaal heidegronden ontgonnen. De percelering is hier onregelmatig. Veel van de ontginningen te Wanroij zijn overigens uitgevoerd door boeren uit de streek en niet door grote particuliere grootgrondbezitters. Mede hierdoor is de enigszins onregelmatige percelering van veel van de ontginningen van na 1920 verklaarbaar. Ook wordt hierdoor duidelijk waarom, in tegenstelling tot bijvoorbeeld het naburige Oploo, nagenoeg alle gronden voor de landbouw worden gebruikt. Er zijn slechts enkele uitzonderingen. Ten zuiden van de Zoetendaal lag een stuifzandvlakte die door de Heidemij na 1925 deels is uitgegraven. Nu ligt er het natuurbad De Bergen. Rond 1925 werd de oppervlakte woeste gronden van de gemeente nog vergroot doordat de zuidelijk van Wanroij gelegen smalle strook Peelgronden van de gemeente Beugen en Rijkevoort aan Wanroij werd overgedragen. Het meest oostelijk gelegen deel van deze gronden was tussen 1900 en 1925 met naaldhout beplant. Later zijn deze bossen onderdeel uit gaan maken van de Boswachterij Sint Anthonis. Pas tegen 1930 werden de overige woeste gronden in cultuur gebracht. Deze in het uiterste westen en zuiden van de gemeente gelegen heidevelden, genaamd de Voorpeel, de Landhorst- en Staartjesche Peel, werden tot dan toe slechts door boeren gebruikt voor de turfsteek. Over het gehele terrein waren dan ook kleine turfafgravingen in de vorm van moerputten te vinden. Een deel van het gebied en aangrenzende woeste gronden in de gemeente Oploo c.a. werden vanaf 1929 door de Heidemij in opdracht van de Stichting Peelontginning in cultuur gebracht. Een klein aantal zeer grote boerenbedrijven te Oploo en Wanroij, gelegen ten zuiden van de tussen 1937 en 1939 aangelegde Peel-Raamstelling, zijn het gevolg van deze ontginning. Het ten noorden van de Stichting gelegen deel is voor het grootste deel pas na de Tweede Wereldoorlog ontgonnen. Door het late tijdstip van deze ontginning heeft er in deze veenachtige gebieden geen systematische turfsteek meer plaatsgevonden, maar is de grond direct ontwaterd en ontgonnen. Ten oosten van de Peel-Raamstelling zijn tijdens de ontginning boerenbedrijven ontstaan van een grote omvang. Het ontgonnen land is verdeeld in zeer grote blok- en strookvormige percelen, die ontsloten worden door een fijn raster van wegen.

4. Infrastructuur

4.1 Wegen

Tot ver in de 20e eeuw was het grondgebied van de gemeente Wanroij zeer slecht ontsloten. Op de zandruggen lag een relatief dicht net van slecht begaanbare karresporen, waarvan er enkele betekenis hadden als doorgaande weg, voornamelijk in noord-zuidelijke richting. De Dorpsstraat te Wanroij verbond de plaats in noordelijke richting met Mill en Grave. Het Haps Dijkje liep vanuit de kom van Wanroij in oostelijke richting naar Haps. In zuidelijke richting liep de weg via de door de broekgebieden aangelegde Lampertsche Dijk over Ledeacker naar St. Anthonis. Een afsplitsing van deze dijk in noord-oostelijke richting maakte het mogelijk om Rijkevoort en Beugen te bereiken Een karrespoor verbond Wanroij via de Peelstraat over de heide met Oploo, en vandaar naar Overloon. Rond 1915-1920 waren alleen een aantal wegen in de kom van Wanroij verhard, waaronder de Lepelstraat en de Dorpsstraat, onderdeel van de verbinding Mill- St.Anthonis. In het uiterste westen van de gemeente was er rond 1925, mede door de ontginningen in de naburige gemeenten, een start gemaakt met de aanleg van de Midden-Peelweg, aanvankelijk slechts een zandpad over de drogere delen van de Peel. In westelijke richting was er vanuit Wanroij tot ca. 1925 slechts één doorgaande weg te vinden, de over de heide lopende Udensche weg. Na de ontginning van de Princepeel te Mill wordt het traject vervangen door de langs deze ontginning - en daarmee langs de gemeentegrens- lopende nieuwe, eveneens onverharde Noordstraat naar Uden. Deze situatie heeft, mede vanuit het oogpunt van het militaire belang van de streek, tot kort vóór de Tweede Wereldoorlog bestaan. In 1935 is Wanroij daarom één van de acht gemeenten die meewerken aan de oprichting van de 'Stichting Peelgemeenschap' om een betere ontsluiting van de Brabantse Peel te bewerkstelligen. Deze inspanning heeft tot gevolg gehad dat de weg van Wanroij naar Uden verbeterd wordt en de nieuwe De Quayweg tussen Wanroij en Boekel wordt aangelegd. Pas na de Tweede Wereldoorlog worden er op grote schaal wegen verhard in de gemeente.

4.2 Spoorwegen

De gemeente heeft nooit een spoorverbinding gekend. Wel heeft er tot laat in de 19e eeuw een smalspoor (de wagons werden door paarden getrokken) gelegen tussen Papenvoort en de Maas gelopen, in verband met de verscheping van de te Papenvoort gewonnen oersteen.

4.3 Waterwegen

De gemeente heeft geen bevaarbare waterwegen gehad. Voor de uitwateringen zie par. 2.3. Het Defensie- of Peelkanaal wordt vermeld onder 4.4.

4.4 Militaire infrastructuur

De noord-zuid gerichte, ondoordringbare veen- en heidegronden van de Peel en de aangrenzend gelegen broekgebieden hebben gedurende een lange tijd een natuurlijke barrière gevormd tegen vijandelijke aanvallen vanuit het oosten. De weinige accessen en hoger gelegen gronden in het gebied hebben dan ook al vroeg een militaire betekenis gehad. Ook in het recente verleden heeft de Peel nog een militaire functie gehad. Zeer nadrukkelijk zijn in het landschap aanwezig de restanten van de tussen 1937 en 1940 aangelegde Peel-Raamstelling. Aanvankelijk ontworpen om de vijand af te stoppen na diens doorbraak van de Maaslinie, werd de stelling later ingericht om de opmars van de vijand zoveel mogelijk te vertragen. Het belangrijkste element in deze stelling tussen Budel-Dorplein bij de Belgische grens en de Raam bij Grave was het bijna veertig kilometer lange Defensie- of Peelkanaal, dat gegraven werd tussen Griendtsveen en Mill. Hier lagen de hoger gelegen delen van de stelling, zodat men de aanleg van deze anti-tankgracht noodzakelijk achtte. De doorlopende gracht, die een twee meter hoge wal aan de westelijke zijde heeft, is in verband met het hoogteverschil onderverdeeld in panden, die gescheiden zijn door zwaar uitgevoerde gewapend-betonnen dammen. In de wal zijn, op variabele afstand, kazematten van het type S -Stekelvarken of Spinnekop genaamd- geplaatst. Achter de kazematten werd m.b.v. de aarde afkomstig uit de gracht een ca. 2 meter hoge wal opgeworpen. Tussen de tankgracht en de wal met kazematten ligt een smal inspectiepad. De in de wal opgenomen, in plattegrond geknikte toegangswegen naar de kazematten zijn op verschillende plaatsen nog aanwezig. Op regelmatige afstand werden op strategische plaatsen in en direct achter de linie betonnen

mitrailleurkazematten van het type B geplaatst, die flankerend vuur moesten geven. De linie had slechts een geringe diepte. Aan weerszijden van de gracht lagen prikkeldraadversperringen en mijnenvelden. Loopgraven, munitieopslagplaatsen en schuilplaatsen, meestal in hout en aarde uitgevoerd en daardoor alle inmiddels verdwenen, completeerden de stelling. Dit complex van militaire objecten is in de gemeente Wanroij, en aangrenzend in de gemeenten Oploo, Venray en Deurne zeer gaaf bewaard gebleven. (Zie 7.8.)

5. Ontwikkeling van de nederzettingen

5.1 Wanroij

Het uit de vroege Middeleeuwen stammende dorp Wanroij is ontstaan op een van de twee zandruggen in de huidige gemeente, die als 'droogte-eilanden' ter plaatse in de natte Peel gelegen zijn. Parallel aan de Breede Beek, die de zandrug van zuidelijke in noordelijke richting doorsnijdt, is aan de doorgaande weg van Mill naar St. Anthonis een nederzetting ontstaan. De plattegrond van de nederzetting lijkt te wijzen op een oorsprong als beekdalnederzetting. Tot in de 19e eeuw heeft er zich een concentratie van bebouwing voorgedaan aan de oostelijke zijde van de Dorpsstraat, tussen de weg en de beek.
In 1551 werd de kapel, gesticht vanuit de kerk te Mill, verheven tot parochiekerk. De kapel, die mogelijk in de kern dateerde uit ca. 1300, stond, overigens niet georiënteerd, aan de westelijke zijde van de Dorpsstraat. Aan de zuidzijde van de kerk, gewijd aan St. Christoffel, werd in 1792 een nieuwe pastorie gebouwd (zie par 7.5). Parallel aan de Dorpsstraat, ca. 175 meter westelijk daarvan gelegen, ligt de Lepelstraat, waarlangs in de eerste helft van de 19e eeuw enkele woonhuizen en boerderijen staan (zie par. 7.1). Enkele diagonaal tussen de Lepel- en Dorpsstraat aangelegde paden, waaronder de huidige Kwikstraat, verbinden de twee wegen. Aan de overzijde van de Dorpsstraat ligt een dwarsstraat, de Hapseweg, waar enkele boerderijen liggen. Van der Aa telt omstreeks 1840 in de gehele gemeente Wanroij (toen nog zonder Rijkevoort) 192 huizen, bewoond door 1180 inwoners. Zij leven hoofdzakelijk van de landbouw. Langs de Molenstraat, zuidelijk van de kom van het dorp in het verlengde van de Dorpsstraat, staat de windkorenmolen De Ster (zie par. 7.3). Daarnaast is er een rosoliemolen en vinden enkele inwoners hun bestaan in de in het dorp gesitueerde leerlooierij en bierbrouwerij. Naast de kerk stond een kleine dorpsschool. De zeer eenvoudige lineaire structuur van Wanroij is tussen 1850 en 1940 bewaard gebleven. In deze periode heeft zich een verlenging en verdichting van de lintbebouwing langs de Dorpsstraat en de Lepelstraat plaatsgevonden. De boerderijen verdwenen meer en meer uit de kern doordat de beschikbare ruimte benodigd werd voor een aantal gebouwen met een niet-agrarisch karakter, zoals het ten noorden van de kerk gelegen, in 1888-1889 gebouwde klooster van de zusters Franciscanessen uit Veghel. Bij het klooster staat aan de Kwikstraat een Rooms-Katholieke school (zie par 7.5). Ook werden er ouden van dagen gehuisvest. Ten noorden van de kerk werd in 1876 een raadhuis met veldwachterswoonhuis gebouwd. Nabij de kerk wordt in 1913 door het kerkbestuur het verenigingsgebouw aanbesteed. Aan de zuidzijde van de Dorpsstraat, op dezelfde plaats waar na de Tweede Wereldoorlog de silo's van de N.C.B. werden neergezet, werd rond 1915 een stoomzuivelfabriek gebouwd. Naast deze verdichting van de lineaire structuur vond ook een verdichting plaats van de bebouwing op de strook tussen Lepelstraat en Dorpsstraat. In 1909 wordt de eerste steen gelegd voor een nieuwe kerk, eveneens gewijd aan St. Christoffel, die achter de oude kerk aan de Dorpsstraat, dus dichter bij de Lepelstraat, wordt geplaatst. Oostelijk van de kerk ontstaat daardoor aan de Dorpsstraat het Kerkplein. Het aldaar opgestelde H. Hartbeeld uit 1920 is inmiddels verwijderd. Noordelijk van de kerk ligt, op enige afstand van de Dorpsstraat, het kerkhof. Na de sloop van de oude dorpsschool in 1917 wordt de nieuwe school gevestigd aan een nieuwe straat, aangelegd tussen Dorps- en Lepelstraat; de noordelijk van de kerk gelegen Schoolstraat. Aldaar wordt ook de nieuwe dorpsschool gebouwd. De eenvoudige structuur van Wanroij wordt na 1950 belangrijk gewijzigd. Naast een aantal sloopwerzaamheden in de jaren '60 -onder andere het zusterklooster en het oude raadhuis- vinden enkele stedebouwkundige uitbreidingen plaats. Ten westen van de Lepelstraat wordt op enkele oude akkerbodems een nieuwe woonwijk gerealiseerd. Ook ten oosten van de Breede Beek, tussen de Dorpsstraat en de Hapse weg, wordt een nieuwe woonwijk aangelegd. Ook is het aanzien van de Molenstraat door de vestiging van grote industriële bedrijven ingrijpend gewijzigd. De molen De Ster werd na geveld te zijn door een storm in 1978 aan de andere (oostelijke) kant van de Molenstraat weer opgebouwd.

5.2 Rijkevoort

Ook Rijkevoort is ontstaan aan de weg tussen Wanroij en Beugen, op een zandrug, omgeven door broekgebieden. De nederzetting was tot ca. 1900 niet veel groter dan een aantal van de buurtschappen die ook aan de weg, nabij het broek waren gelegen, zoals Walsert en Papenvoort. Rijkevoort bestond uit een bescheiden lintbebouwing met boerderijen langs de huidige Kapelstraat en de parallel aan de St. Anthonisloop gelegen buurten Laageind en Hoogeind. Een kapel, gewijd aan St. Rochus, werd rond 1550 in gebruik genomen. Deze was gelegen op dezelfde plaats waar men in 1887-1888 de huidige kerk heeft gebouwd (zie par. 7.5). Voor de kapel, daar waar de Kapelstraat kruiste met de weg naar het nabij gelegen Laageind, ontstond een pleinachtige driehoekige ruimte, het huidige Mr. van den Bergplein en een verbreed deel van de Kapelstraat, in het verlengde van de Laageindse Dijk. In 1722 volgt de kerkelijke afscheiding van Beugen, en wordt een

schuurkerk gesticht. Na 1800 krijgen de katholieken het recht om hun oude kapel, tegen die tijd inmiddels verheven tot parochiekerk, weer te gebruiken. Bij de kerk verrijzen in de eerste helft van de 19e eeuw enkele boerderijen, woonhuizen (zie par. 7.2) en in 1826 bouwt men er een school. Pas na 1890, als een nieuwe kerk de vervallen middeleeuwse kapel heeft vervangen, kan men spreken van het ontstaan van een coherente kom rondom de kerk. De hierboven omschreven open ruimte, bestaande uit het huidige Mr. van den Bergplein en een deel van de Kapelstraat, wordt pas dan aan alle zijden bebouwd met woonhuizen en boerderijen. Een beplanting met iepen, later enige malen vervangen, wordt aangelegd (zie par 7.9). In 1916 verrijst er een nieuwe pastorie aan de zuid-westelijke zijde van de kerk (zie par. 7.5). Langs de Kapelstraat, tegenover de kerk, wordt in 1901 de zes verdiepingen hoge ronde stenen stellingmolen Luctor et Emergo gebouwd, met een woonhuis voor de molenaar (zie par 7.3). Ook worden er in 1898 en 1914 naast de kerk twee grote winkelpanden opgetrokken (zie par 7.11).
Een N.C.B. vestiging wordt gebouwd nabij de kruising van de Kapelstraat en de Hoogeindsestraat, aan de noordelijke rand van de nederzetting. Belangrijk voor de verdere groei van Rijkevoort is de stichting in 1905 van de aan het Noordeind, nabij het spoorwegkruispunt Beugen gelegen, Stoomzuivelfabriek St. Cunera, tegenwoordig de kaasfabriek van Campina. De St. Rochus wordt in 1927 en opnieuw in 1955-56 vergroot. In 1913 breekt men de oude dorpsschool naast de kerk af. Een nieuw exemplaar van grotere omvang verrijst aan de Kapelstraat, tegenover de molen. In 1924 arriveren de eerste zusters van O.L.V. te Lourdes in Rijkevoort, die in 1926 het 'Missie-klooster' aan de Hoogeindsestraat in gebruik nemen (zie par. 7.5). Door deze vestigingen en uitbreidingen wordt de bestaande lineaire stedebouwkundige structuur van Rijkevoort niet verstoord. Tussen 1850 en 1940 kan men constateren dat een verdichting en -in beperkte mate- een verlenging van de reeds eerder bestaande lintbebouwing langs de Kapelstraat, Laageindse Dijk, Hoogeindsestraat en het Mr. van den Bergplein heeft plaatsgevonden. In 1942 wordt Rijkevoort bij de gemeente Wanroij gevoegd. Na de Tweede Wereldoorlog vindt een verdere verdichting en verlenging van de lintbebouwing plaats, met name langs het zuidelijke deel van de Kapelstraat en langs de Hapseweg. Op de oude akkerbodems tussen de Kapelstraat, Papenvoortse Dijk en Laageindse Dijk is na 1970 aan de westelijke zijde van Rijkevoort een nieuwe woonwijk opgetrokken. Aan de oostelijke zijde heeft men een uitgebreid sportterrein aangelegd.

5.3 Landhorst

Het jonge kerkdorp Landhorst is ontstaan ten gevolge van de vrij recente ontginning van de Voor Peel, Landhorst Kerke en Staartjesche Peel, gelegen in het uiterste westen van de gemeente. De nederzetting zelf, gelegen aan de kort vóór 1940 gereedgekomen weg tussen Wanroij en Boekel, is pas ontworpen en aangelegd na de Tweede Wereldoorlog, toen het westelijke deel van deze uitgestrekte woeste gronden in cultuur werden gebracht. De nederzetting werd oorspronkelijk in hoofdzaak bewoond door landarbeiders en een enkele winkelier. Het strakke stratenpatroon van het dorp, met aan de westelijke zijde een rechthoekig, door linden omzoomd plein, is voor het grootste deel bebouwd met vrijstaande tweelaags woonhuizen onder zadeldak. De centrale voorzieningen, waaronder de in 1968 gebouwde, aan de H. Paulus gewijde kerk, een school, diverse horeca-voorzieningen en winkel, zijn geconcentreerd aan en nabij het plein.

5.4 Verspreide bebouwing

Op de zandrug bij Wanroij liggen diverse, in oorsprong middeleeuwse, gehuchten die hun oorspronkelijke structuur gaaf behouden hebben. Zo vertoont Peelstraat, gelegen parallel aan de Breede Beek ten zuiden van Wanroij, een langgerekte lineaire structuur die hoofdzakelijk bebouwd is met boerderijen. Oostelijk van Peelstraat ligt het noord-zuid gerichte Lamperen, met een eveneens lineaire bebouwing, die op de rand van de zandrug, grenzend aan de voormalige Lampersche Heide, is ontstaan. Ook deze lintbebouwing was tot ca. 1965 geheel agrarisch van karakter. Hulsbeek en Walsert, ten oosten van Wanroij gelegen, worden reeds vermeld in resp. 1326 en 1334. Ook deze plaatsen lagen op de rand van de zandrug, tegen het Walschotse Broek. Langs de grillig verlopende zandwegen lagen enkele verspreide hoeven. Voor al deze nederzettingen geldt dat zij zich tot 1940 weinig of niet ontwikkeld hebben. Anders ligt de situatie ten westen van de zandrug, in de Peel. De vroege heide-ontginningen langs de randen van de zandrug hebben een min of meer regelmatige verkaveling opgeleverd, die echter in veel gevallen door ruilverkaveling is verdwenen. In deze gebieden treft men nog enkele 19e-eeuwse boerderijen aan (zie par 7.2). De jonge ontginningen ten noorden (ca. 1913-1925) en ten oosten (ca. 1925-1950) van Landhorst worden gekenmerkt door hun grootschalige boerenbedrijven, die gelegen zijn aan de voornaamste ontsluitingswegen van het voormalige veen- en heide-complex. Een opvallende ontginning is De Stichting in het zuidwesten van de gemeente (zie par. 3). Opvallend element in deze ontginningen is de voormalige Peel-Raamstelling (zie par. 4.4. en 7.8).

6. Stedebouwkundige typologie

6.1 Typologie

Voor de oudere kernen in de gemeente geldt dat de stedebouwkundige ontwikkelingen, zoals die hebben plaatsgevonden in de M.I.P. periode 1850-1940, zeer bescheiden zijn geweest. Te Wanroij en Rijkevoort is in de genoemde periode, zoals in par. 5 reeds gesignaleerd, alleen sprake van een verlenging en verdichting van de lintbebouwing. Er hebben zich ook geen noemenswaardige industriële of kerkelijke ontwikkelingen voorgedaan. Mede gezien de kleinschaligheid van de overige stedebouwkundige ontwikkelingen zoals die plaatsvonden tussen 1850 en 1940 is daarom afgezien van een weergave van deze ontwikkelingen in een typologisch kaartmodel. Van Landhorst, dat geheel na de Tweede Wereldoorlog tot stand is gekomen, is eveneens geen kaartmodel gemaakt.
Zeer importante ruimtelijke ontwikkelingen uit de bedoelde periode, die bovendien gaaf zijn geconserveerd, zijn te vinden in het zuiden en westen van de gemeente. Bedoeld worden de vooroorlogse ontginningen van woeste gronden, deels in samenwerking met de gemeente Oploo. Deze laatste ontginningen, genaamd De Stichting, met de typische kenmerken van dat landschap en de daarin liggende boerderijen, landgoederen en militaire infrastructuur, zoals omschreven in par. 3 en 4, sluiten aan op het 'landelijk gebied met bijzondere waarden 1850-1940' in de gemeente Oploo.

6.2 Beschrijving van het 'landelijke gebieden met bijzondere waarden 1850-1940'.

Een gedeelte van de Peelontginningen is van groot belang door ruimtelijk ontwerp en gaafheid. Het gebied, onderdeel uitmakend van de voorheen ondoordringbare, woeste Grote Peel, is in haar huidige verschijningsvorm geheel tot stand gekomen tussen ca. 1910 en 1940. De inrichting van het toentertijd maagdelijke gebied heeft ter plaatse geresulteerd in de aanleg van een beperkt aantal verbindingswegen tussen de westeijk en oostelijk van de Grote Peel gelegen plaatsen. Daarnaast is te Wanroij door gemeenten en grote particuliere maatschappijen (en deels aansluitend in de aangrenzende gemeenten Bakel, Gemert en Oploo) het voormalige heide- en veencomplex ontgonnen voor agrarische en recreatieve doeleinden, hetgeen de ontwikkeling van een rationeel verkaveld, open landschap, afgewisseld met bospercelen en parken tot gevolg heeft gehad. Ten slotte werd door het Ministerie van Oorlog van de natuurlijke gesteldheid van het gebied op ingenieuze wijze gebruik is gemaakt bij de aanleg (ter plekke 1937-1940) van de Peel-Raamstelling. Binnen de grenzen van het 'landelijke gebieden met bijzondere waarden 1850-1940' vallen;

A) Het in het uiterste zuid-westen van de gemeente Wanroij gelegen deel van De Stichting, waarvan het grootste deel aangrenzend in de gemeente Oploo ligt, een ontginning die is uitgevoerd door particuliere landeigenaren in samenwerking met de gemeenten Oploo en Wanroij, de N.C.B. en een aan deze bond gelieerde verzekeringsmaatschappij. Resultaat van de werkzaamheden is een ontginning met productiebos in het zuiden tegen de Gemertseweg te Oploo en noordelijk daarvan uitgestrekte kavels grasland, doorsneden door een rationeel aangelegd wegenpatroon, met forse boerderijen bij de kruisingen van de wegen.

B) De oostelijke en noordelijke begrenzing van De Stichting wordt gevormd door de te Oploo en Wanroij zeer gaaf bewaard gebleven Peel-Raamstelling (zie par. 4.4.), die niet alleen in het landschap nog zeer nadrukkelijk aanwezig is maar ook een belangrijke invloed heeft gehad op de aanleg van de infrastructuur in de hierboven vermelde gebieden.

De onder A) en B) beschreven gebieden moeten worden gezien in samenhang met de aansluitende jonge ontginningen in de gemeente Oploo. Bedoeld worden het aldaar gelegen overige deel van De Stichting, de beide landgoederen De Grote Slink en De Bunthorst, eveneens (in opdracht van particuliere grootgrondbezitters) in cultuur gebracht door de Heidemij en onderdeel uitmakend van de Houtvesterij De Peel. Ook de Peel-Raamstelling te Wanroij maakt een integraal deel uit van een groter geheel en sluit in het zuiden naadloos aan op de stelling te Oploo.
Gezien in het geheel van de late Peelontginningen kan men stellen dat het hier gaat om een gebied dat zich onderscheidt van de elders in de gemeenten Oploo en Wanroij aangetroffen jonge ontginningen omdat binnen het bedoelde gebied sprake is van een combinatie van verschillende functies; daar waar de Boswachterij St. Anthonis te Oploo en Wanroij eenzijdig is opgezet als productiebos en de ontginningen bij het zuid-oostelijker gelegen Stevensbeek te Oploo en nabij de Fortuna te wanroij van uitsluitend agrarische betekenis zijn, heeft men hier te maken met een coherent gebied alwaar men verschillende functies zoals landbouw, houtvesterij, en particuliere buitenplaats van meet af aan gecombineerd heeft.

Daarnaast is er sprake van een volledig gave structuur en een in hoge mate nog gave bebouwing. Van bijzondere waarde is naast de doelmatige, ruim opgezette verkavelingsstructuur van de landbouwgronden, de parkachtige aanleg van de beide landgoederen, in het bijzonder van De Grote Slink. Zoals vermeld is de onder B) beschreven Peel-Raamstelling door het militaire belang van de streek van meet af aan van invloed geweest op de invulling van het gebied. De stelling zelf heeft naast de onder B) beschreven kwaliteiten waarde vanwege de specifieke vorm, gerelateerd aan de defensieve functie en heeft bovendien ook een bijzondere historische betekenis.
Genoemde kwaliteiten met betrekking tot de inrichting geven het gebied een zeer hoge waarde, die niet alleen zeldzaam is binnen de gemeente Wanroij (en Oploo) maar ook binnen de provincie Noord-Brabant.

7. Karakteristiek der objecten, bouwvormen en bouwtypen

7.1 Woonhuizen

Een van de oudste woonhuizen te Wanroij is Lepelstraat 11, dat met zijn handvorm bakstenen metselwerk uit de late 18e of 19e eeuw zal dateren, doch deze eeuw meermalen gewijzigd is. Zeer gaaf is het eveneens in de kom van Wanrij gelegen, rond 1860 zeer ruim opgetrokken woonhuis Millseweg 2. Aan de achterzijde is tegelijkertijd een ruime boerderijaanbouw onder zadeldak gebouwd. De voordeur van het pand heeft een pilasteromlijsting en op het afgeplatte schilddak staan vier achtkantige schoorstenen. Dorpsstraat 3, een kleiner dorpswoonhuis uit ca. 1880, heeft een handvorm bakstenen gevel en een kelder met opkamer. Dorpsstraat 14 is een woonhuis uit ca. 1900, met rijk versierd metselwerk en een topgevel met houten, deels overkragende kap. Kapelstraat 32 te Rijkevoort is een gaaf woonhuis uit ca. 1905, gelegen tegenover het contemporaine molenaarshuis (zie par. 7.3). De tweelaags villa Dorpsstraat 16 uit ca. 1920 heeft een paneeldeur met zij- en bovenlichten in een portiek, met daarboven een kleine loggia. Aan de Hoevensestraat 2-20 zijn een tiental woningen, die twee aan twee onder een wolfdak geplaatst zijn. De panden, waarvan er enkele nog een opgeklampte voordeur met geometrisch ingedeeld bovenlicht hebben, zullen dateren van kort na de Tweede Wereldoorlog.

7.2 Boerderijen

Een van de oudste boerderijen, opgetrokken in handvorm baksteen en met eikehouten kozijnen is Mr. van den Bergplein 4 te Rijkevoort. De naast de kerk gelegen langgevel dateert ca. 1840. Tegenover ligt Kapelstraat 13, een gave keuterboerderij met dwarsdeel uit ca. 1850. Het pand heeft een paneeldeur met geometrisch ingedeeld bovenlicht, voorzien van een gecanneleerde pilasteromlijsting. Naast de vele langgevels komen in de gemeente ook enkele T-boerderijen voor. Walschot 6, in de huidige vorm daterend ca. 1900, is een redelijk gaaf voorbeeld. De langgevel Broekkant 5, met een vrijstaande, beschoten en geteerde dwarsdeelschuur, zal eveneens rond 1900 gebouwd zijn. Spiekweg 2 te Rijkevoort is een typische ruim opgezette ontginningsboerderij uit ca. 1910. De langgevel met dwarsdeel heeft een wolfdak met shingels. Ook Hapseweg 12-14 te Wanroij is een aan de rand van het broek gelegen ruime ontginningsboerderij met een onconventionele opzet. Het met leien gedekte pand dateert ca. 1920. Aan de Klotweg in het uiterste zuid-westen van de gemeente ligt de Stichtingshoeve, een langgevel met dwarsdeel uit ca. 1935. De naam is door het gebruik van pannen in een afwijkende kleur op het zadeldak aangegeven. Stichting 5 is de Hoeve Maria Goretti, een traditionele langgevel met zeer grote taszolder uit ca. 1950.

7.3 Industriële en bedrijfsgebouwen

Een gesloten standerdmolen met drie verdiepingen uit 1811 staat aan de Molenstraat tussen Wanroij en Ledeacker (gemeente Oploo c.a.). Het Rijksmonument, genaamd de Hamse Molen of De Ster werd in 1974 na een lange periode van verval in een storm geveld. Men bouwde in 1978 de molen aan de andere zijde van de weg weer op. Te Rijkevoort staat aan de Kapelstraat 31 de tweede molen van de gemeente (eveneens Rijksmonument), genaamd Luctor et Emergo. De stenen ronde stellingmolen, zes verdiepingen hoog, werd in 1901 opgetrokken. Naast de molen staat op nummer 35 een molenaarshuis met rijk versierde, deels bepleisterde gevels. Op het schilddak, voorzien van geglazuurde pannen, staan een tweetal schoorstenen die met versierde smeedijzeren trekstangen aan de nok bevestigd zijn.
Van de St. Cunera stoomzuivelfabriek uit 1905 te Rijkevoort zijn in de huidige kaasfabriek van Campina geen onderdelen, voor zover van belang voor deze inventarisatie, bewaard gebleven.

7.4 Openbare gebouwen

In de gemeente Wanroij zijn geen openbare gebouwen aangetroffen, voor zover van belang voor deze inventarisatie.

7.5 Kerkelijke gebouwen

Van de St. Cornelius, Kerkplein 2 te Wanroij, een kruisbasiliek met een schip van vier traveëen, een eenbeukig transept en een vijfzijdig gesloten koor, is de eerste steen gelegd in 1909. Het Rijksmonument, een ontwerp van C. Franssen, heeft een oostelijk van de kerk geplaatste geveltoren, voorzien van een achtkantige spits met flankeerspitsjes. Aan de zuidzijde van de kerk is de pastorie gelegen, die in de kern stamt uit 1792, maar waarvan de gevels vernieuwd werden -rond 1890- in ecclectische stijl. Opvallend zijn de zeer steile daken boven topgevel en dakkapellen, elk voorzien van een decoratieve kam en pirons. Ten noorden van de kerk ligt het kerkhof, met 19e-eeuwse calvarieberg en verschillende pastoorsgraven uit dezelfde eeuw. Van het zusterklooster resteert de voormalige katholieke school aan de Kwikstraat uit ca. 1925. In de gevel een beeld van Maria met Kind.
Aan het Mr. van den Bergplein 8 te Rijkevoort is de St. Rochus gelegen, oorspronkelijk een eenschepige kerk van J. Kayser uit 1887-1888, in 1927 vergroot door de uitbouw van een transept door J. Franssen, en tot slot werd het kerkgebouw in 1955-56 door J. Strik voorzien van zijbeuken en een doopkapel. Het beschilderde neo-gotische interieur werd tijdens de laatste modernisering witgekalkt, maar van het 19e-eeuwse meubilair is veel bewaard gebleven. Naast de kerk ligt een hartvormig rozenplantsoen met een beeld van Maria met Kind. De pastorie Mr. van den Bergplein 6 is een streng tweelaags gebouw uit 1916. Ook het 'Missieklooster' van de zusters van Onze Lieve Vrouwe van Lourdes aan de Hoogeindsestraat 4 is een sober gebouw. Het heeft een beeld van de patroonheilige in de middenrisaliet.

7.6 Kastelen en buitenhuizen

In de gemeente Wanroij zijn geen kastelen en buitenhuizen aanwezig, voor zover van belang voor deze inventarisatie.

7.7 Infrastructurele en waterstaatswerken

Het Defensie- of Peelkanaal is nog zeer gaaf in de gemeente aanwezig. Het kanaal is onderdeel van de Peel-Raamstelling en is als zodanig onder par. 7.8. vermeld.

7.8 Militaire objecten

Van de in par. 4.4. beschreven Peel-Raamstelling ligt ca. 6,5 kilometer op het grondgebied van de gemeente Wanroij. Van het complex van tankgracht, kazematten, mijnenvelden, versperringen, commandoposten, munitieopslagplaatsen en legerbarakken zijn alle in gewapend beton uitgevoerde elementen (kazematten en gracht met dammen) nog aanwezig. De stelling telt te Wanroij een zestiental Stekelvarken- kazematten, een tweetal Flankerende betonkazematten en de geheel intacte tankgracht telt 4 versterkte dammen en vijf bruggen, waarvan de betonnen landhoofden tijdens de bouw van de stelling gerealiseerd werden. De achter de kazematten gelegen wal is, op de meest noordelijke kilometer na (nabij de Middelpeelweg), geheel intact.

7.9 Groenelementen

Langs de Dorpsstraat te Wanroij resteren nog enkele van de linden die tot ca. 1950 langs de straat waren aangeplant. Tussen kerk en pastorie ligt een plantsoen dat aangelegd zal zijn rond 1915, na de bouw van de nieuwe kerk. Er staan onder andere valse acacia, treurwilg en kastanje. Vóór de pastorie staan een vijftal linden (ca. 270 cm. stamomvang).
Vermeldenswaardig is de beplanting van het ruime plein -Mr. van den Bergplein en Kapelstraat- te Rijkevoort, met een lindebeplanting uit 1938 en, aan de zijde van de kerk, een laan met eveneens vrij jonge kastanjebomen.
Het centrale plein van Landhorst wordt omgeven door linden.

7.10 Artefacten

In de gemeente Wanroij zijn geen artefacten aanwezig, voor zover van belang voor deze inventarisatie.

7.11 Overige

Aan de Molenstraat 20 te Wanroij staat een winkel-woonhuis uit ca. 1905, met een paneeldeur met smeedijzeren rooster en bovenlicht in de afgeschuinde gevelhoek. Tegenover de St. Cornelis ligt het grote woonhuis annex bakkerij Dorpsstraat 1, daterend ca. 1930. Bij het huis staat een oudere schuur.
Te Rijkevoort werd in 1914 aan de Kapelstraat 18-20 de winkel annex bakkerij van de erven Verbruggen gebouwd. De pui van de winkel is voorzien van een ijzeren latei. Het pand is zeer gaaf.

PROVINCIE NOORDBRABANT. GEMEENTE BEUGEN c.a.

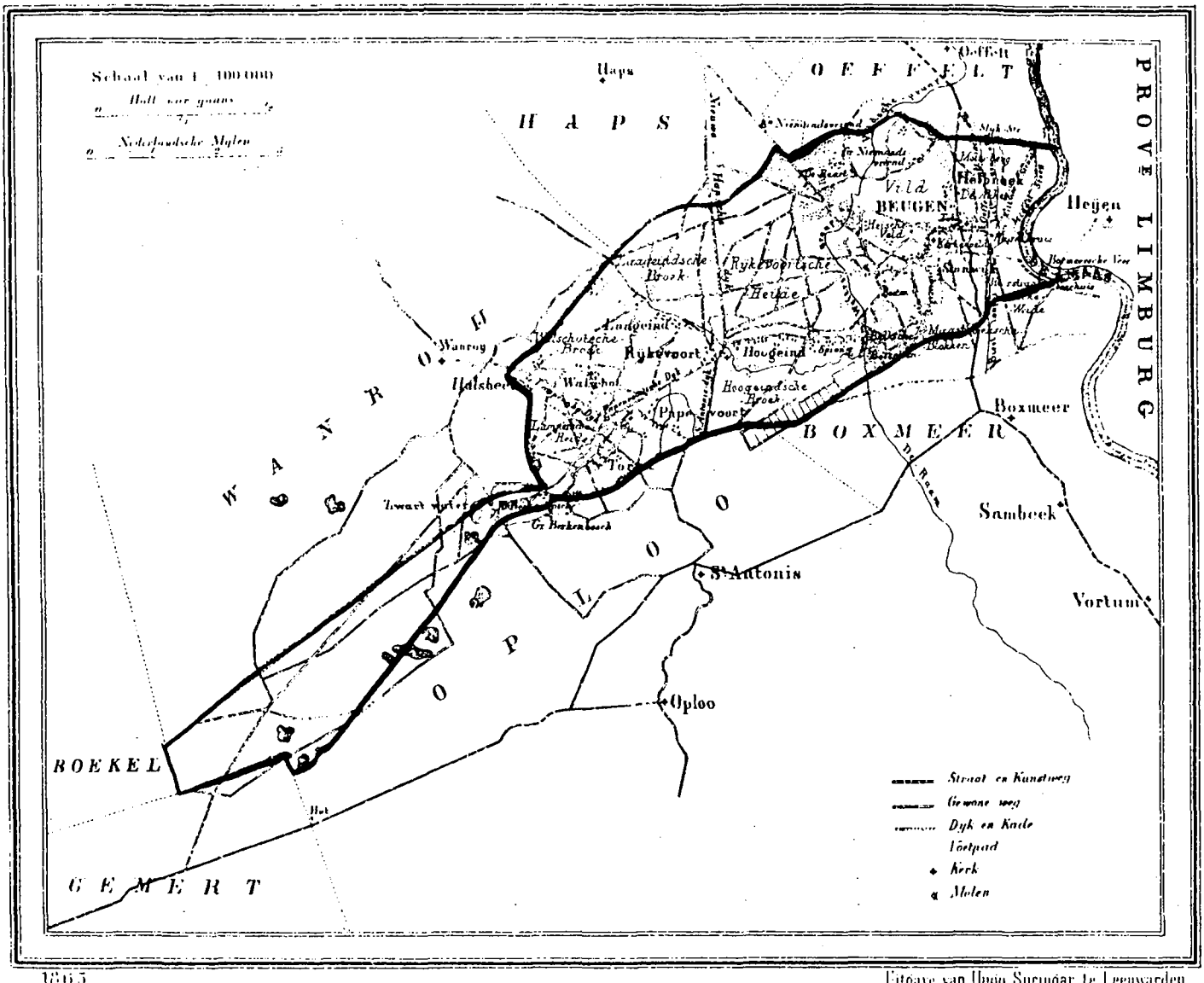

1865. Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

5471 Bunders. 1500 Inwoners.

Gemeente Beugen, ca. 1865.
Uit; J. Kuyper, 'Gemeente Atlas van de Provincie Noordbrabant, naar officiele bronnen bewerkt', Leeuwarden s.a., herdruk 1982.

PROVINCIE NOORDBRABANT. GEMEENTE WANROIJ.

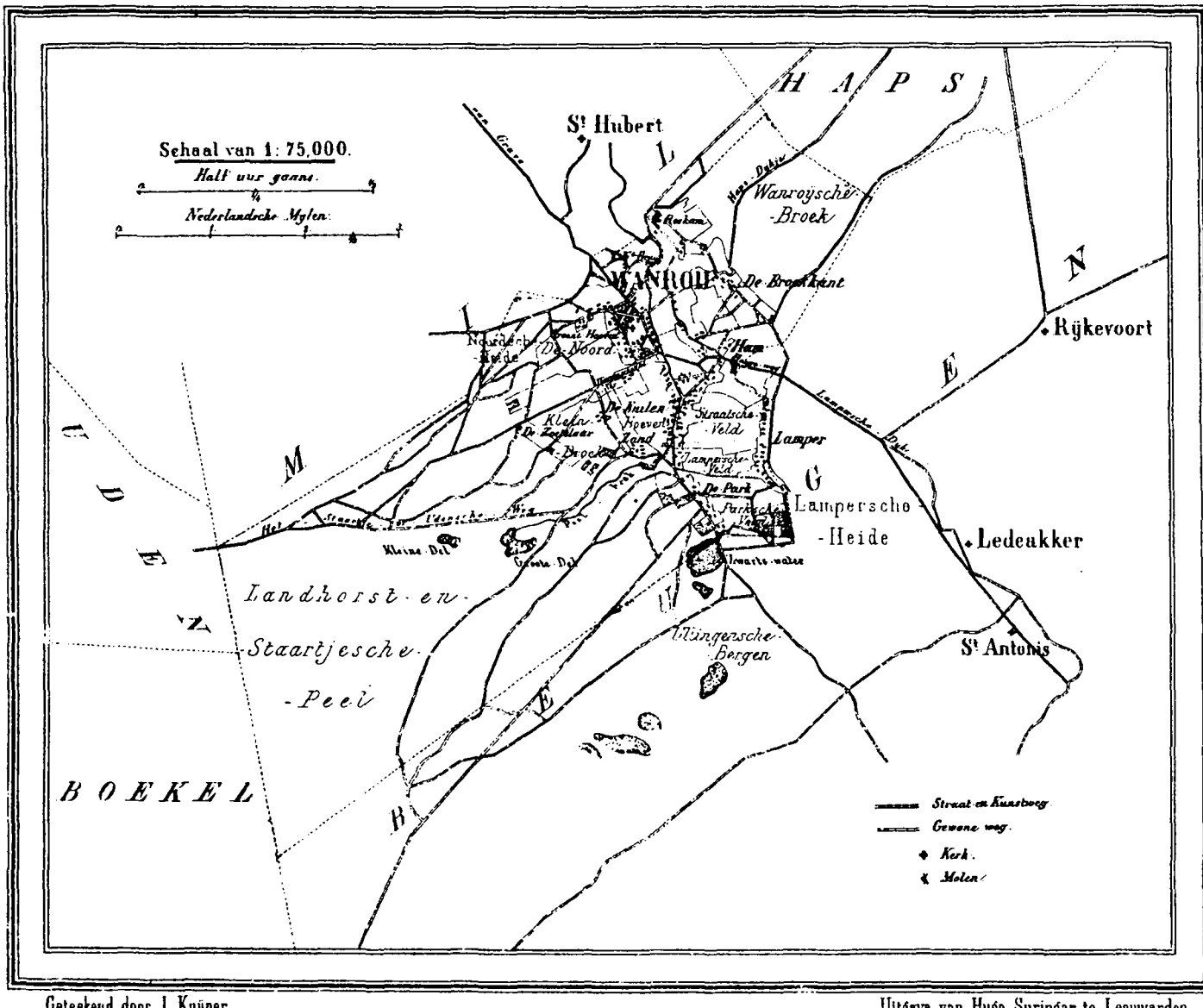

Geteekend door J. Kuyper. 2707 Bunders. 1000 Inwoners. Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

Gemeente Wanroij, ca. 1865.
Uit; J. HKuyper, 'Gemeente Atlas van de Provincie Noordbrabant, naar officiële bronnen bewerkt', Leeuwarden s.a., herdruk 1982.

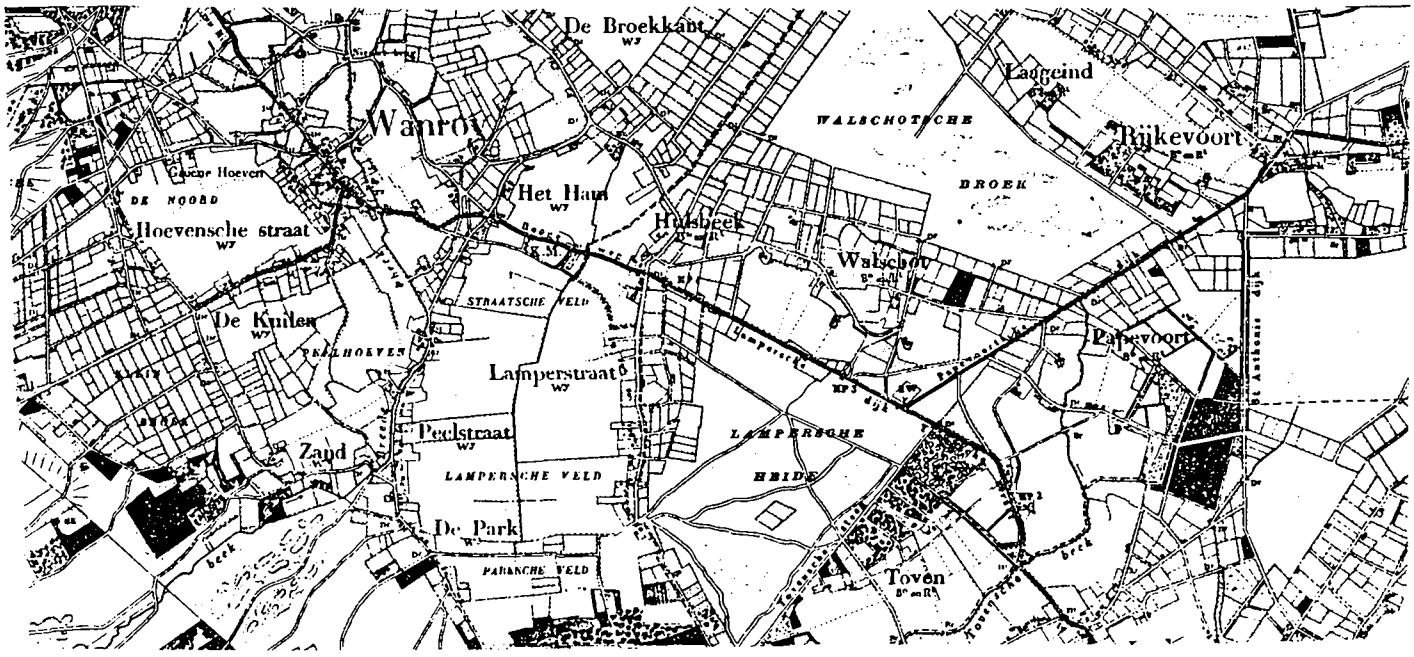

Topografische kaart 1:2500, verkend in 1981. Wanroij en Rijkevoort.

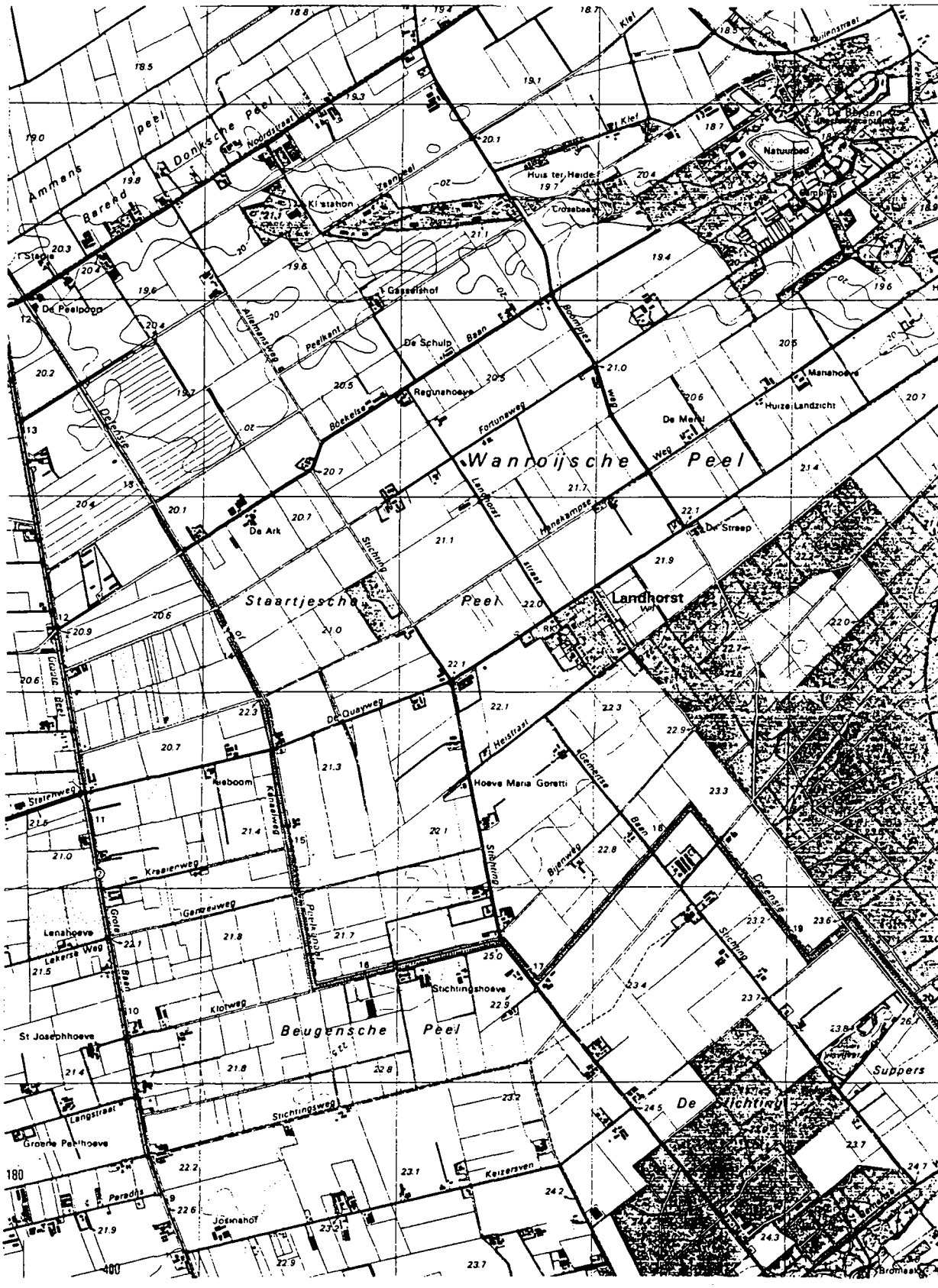

Topografische kaart 1:2500, 1983-1989, uitgave 1990, De Stichting Te Wanroij en Oploo en de jonge ontginningen bij Landhorst

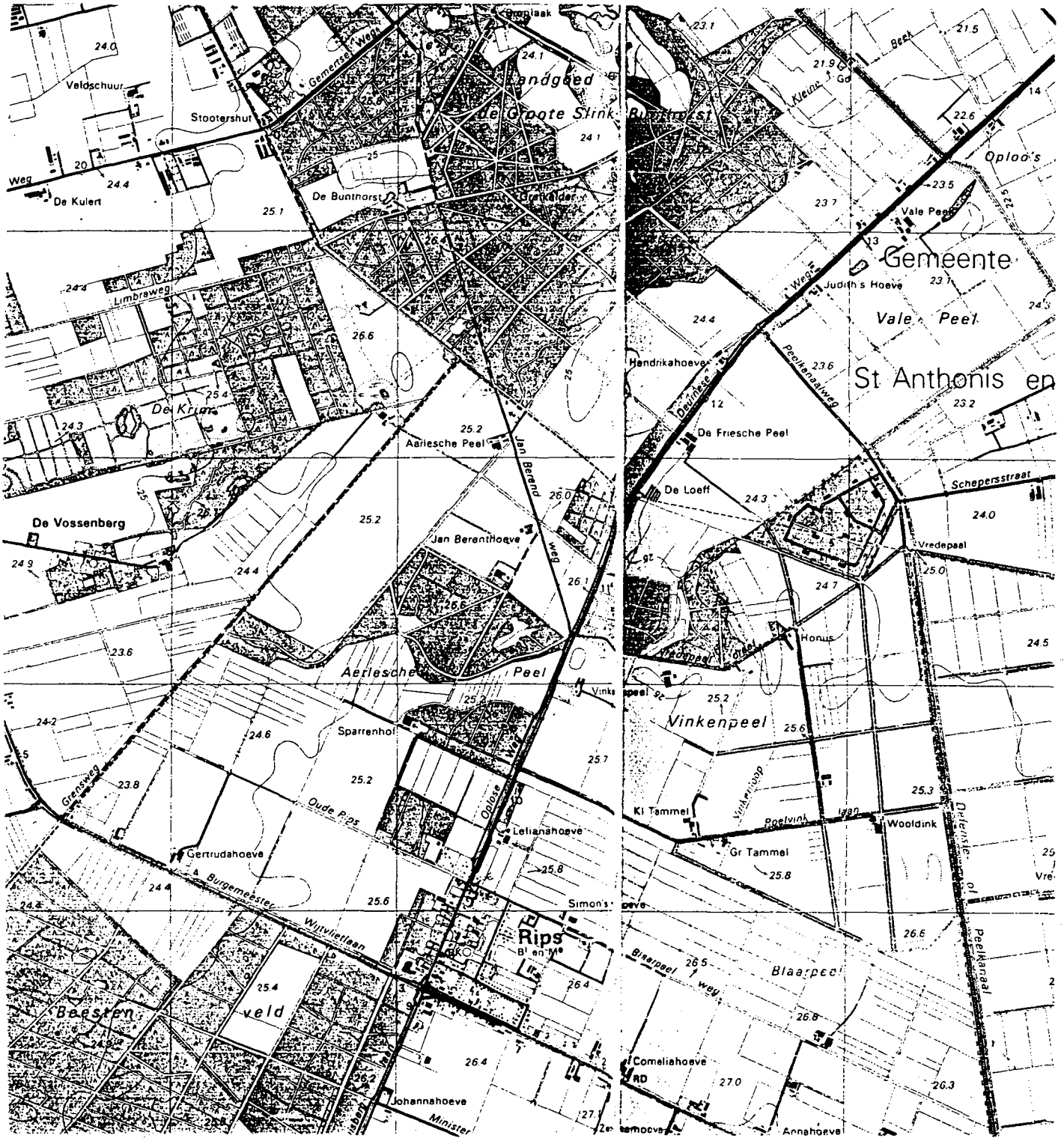

Topografische kaart 1:2500, 1983-1989, uitgave 1990,
De Groot Slink en De Bunthorst te Oploo en de ontginningen van de Gebrs. Roelvink te Bakel.

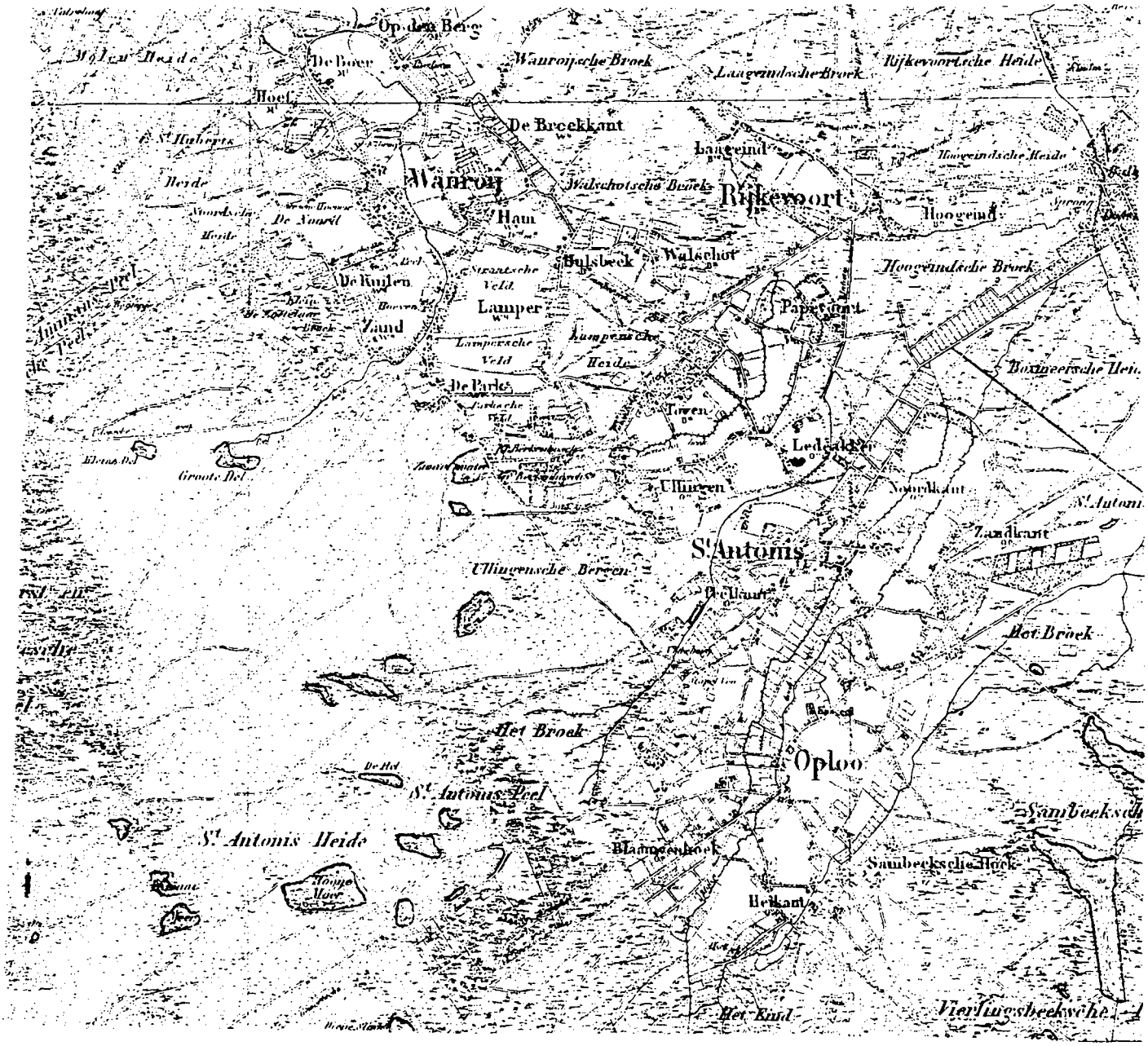

Topografische kaart 1:50000, verkend in 1836 en 1843, gegraveerd 1856.

8. Objectgegevens

Bergplein, Mr. van den

4
Langgevelboerderij Woonhuis
Ca. 1840
Handvorm bakstenen gevels, bepleisterde plint.
Luik naar taszolder. Vernieuwde vensters en deuren.
Zadeldak met oud Hollandse pannen. Nokruiters.
Twee putten (dichtgegooid) op achtererf.
Naast de boerderij een pleintje met een zestal beuken. (circa 250 cm omtrek). Op het Mr. van den Bergplein een lindenlaantje.
Cultuurhistorisch belang.
(Foto 1)

6
R.K. Pastorie R.K. Pastorie
Ca. 1890
Neo-renaissance
Bakstenen gevels, hardstenen plint en dakkapellen. Uitgemetselde pilasters op hoeken gevel en tegen centrale travee.
Paneeldeur, glas-in-lood bovenlicht. T-schuifvensters.
Plat dak, schilden, kunstlei. Dakkapellen.
Voor de pastorie een hartvormig rozenperk, met op bakstenen pijler Mariabeeld (circa 1900).
Tweelaags pastorie naast kerkgebouw. Samen met kerk, kerkhof, plein en boerderij een interessante groep.
Cultuurhistorisch belang.
(Foto 2, 3, 4, 5)

8
"St. Rochus"
R.K. Kerkgebouw R.K. Kerkgebouw
Kayser, J. e.a.
1887-1888
Neo-gotiek
Bakstenen gevels. In oudste gedeelte geglazuurde stenen op hoeken, dagkanten en strekken. Metselwerk van transept en koor is eenvoudiger uitgevoerd.
In schip dubbele lancetten met oculus, maaswerk koor en transept met vorktraceringen.
Zadel- en tentdaken, lei in maasdekking.
Vierdelige kruisribgewelven in schip.
Neo-gotische marmeren preekstoel met hoogrelief en smeedijzeren trapleuning. Altaren in neo-gotische en neo-barokke stijl.
Kastanjelaan voert over plein naar pastorie en kerk.
De oorspronkelijke eenbeukige kerk met een schip van vier traveeen werd in 1927 door J. Franssen vergroot met transept en koor (een koortravee, vijfzijdig gesloten apsis). In 1955 bouwde J. Strik de zijbeuken en de doopkapel. Onlangs is de torenspits vereenvoudigd (flankeer spitsen verwijderd) wegens bouwvalligheid.
Architecuur- en cultuurhistorisch belang, van belang wegens ligging.
(Foto 6, 7, 8, 9, 10, 11)